

Digitale literatuur: een preservatie

In twee artikelen in Bibliotheekblad (nr nr. 3 en nr. 4 2023, red.) beschreven we de mogelijkheden van digitale literatuur voor bibliotheken die aan de slag willen met programmering of educatieve activiteiten. In dit derde en laatste artikel in de reeks gaan we dieper in op het bewaren en opnemen van digitale literaire werken in de collectie. Hoe bewaren we werken die per definitie vluchtig en vloeibaar zijn?

TEKST: SIEBE BLUIJS, MIRIAM VAN DEN BEEFT, MARIANNE HERMANS, DAVID PEETERS EN COOSJE VAN DER POL. ZIJ MAKEN ALLEN DEEL UIT VAN HET CONSORTIUM DIGITALE LITERATUUR¹.

Een eerste uitdaging bij het bewaren van digitale literatuur is de zogenaamde 'digitale erosie'. Sommige werken maken gebruik van technologieën die snel weer achterhaald zijn: websites gaan uit de lucht, de software zoals Adobe Flash wordt niet langer ondersteund of hardware is niet meer beschikbaar.

conversatie over

Digitale literaire producties zijn vaak een combinatie van (bewegend) beeld, geluid, tekst, animatie, interactie en/of spel. De werken zijn vaak 'born digital' en de digitale context voegt een wezenlijke betekenis toe aan het werk. Daarmee onderscheiden ze zich van e-books, die een grote gelijkenis vertonen met gedrukte versies van hetzelfde werk. Digitale literatuur is te beleven via het scherm van bijvoorbeeld de smartphone, maar er zijn ook

ruimte-vullende Virtual Reality-installaties. Soms wordt de lezer actief betrokken in een interactief verhaal of zelfs ook tot maker of 'coauteur' gemaakt. Door de veelheid aan mogelijkheden ligt de inhoud van digitale literatuur nooit helemaal vast.

Digitale erosie

Een eerste uitdaging bij het bewaren van digitale literatuur is de zogenaamde 'digitale erosie'. Sommige werken maken gebruik van technologieën die snel weer achterhaald zijn: websites gaan uit de lucht, de software wordt niet langer ondersteund of

hardware is niet meer beschikbaar. Zo stopte

Adobe in december 2020 met het ondersteunen van Flash, waardoor veel digitale literatuur niet langer beschikbaar is in de oorspronkelijke vorm. Dit geldt bijvoorbeeld voor sommige literaire videogames, maar ook voor zogenaamde Flash-gedichten. Dichters en instellingen die Flash-werken willen bewaren, hebben een (tijdelijke) oplossing gevonden in het gebruik van emulators en *video captures* – zie bijvoorbeeld de website met 'bewegende gedichten' van Tonnus Oosterhoff². Daarnaast heeft The NEXT³, een instelling voor het bewaren van digitale literatuur, een online archief⁴ gemaakt met visualisaties van fysieke media en objecten – van diskettes en *jewel cases* van cd-roms tot objecten die door kunstenaars worden gebruikt voor uitvoeringen of voor het creëren van hun werk. Om ze toegankelijk te maken voor bezoekers van de virtuele ruimte, zijn er 3D-modellen van gemaakt die in een *video capture* van alle kanten kunnen worden bekeken.

Illustratie Shutterstock Beeldbewerking: Hans Jansens

Inbreuk op de aard van het object?

De vraag dient zich aan in hoeverre dergelijke praktijken, bedoeld voor

het bewaren van digitale werken, inbreuk maken op de aard van het object. Bij Flash-gedichten vormt de Flash-omgeving een wezenlijk onderdeel van het werk. Een video van een Flash-gedicht kun je pauzeren en sneller afspelen; in Flash heeft de gebruiker die vrijheid niet. Het ervaren van zo'n gedicht verandert dus door de wijze van preservering.

Daar komt bij dat veel digitale literatuur niet voor de eeuwigheid gemaakt is. Sommige werken gaan zelfs expliciet in tegen het idee van preservatie en benadrukken het eigen efemere (kortstondige) karakter, verdwijnen na lezing, of hebben een veranderlijke vorm. Een beroemd voorbeeld is *Agrippa – A Book of The Dead*⁵ (1992) van de Amerikaanse sciencefictionsschrijver William Gibson. Dit digitale gedicht over herinneringen aan zijn overleden vader werd uitgebracht op een floppydisk. Elke keer als de lezer het gedicht raadpleegt, wordt het gedicht verder uitgewist. Dit soort werken roept vragen op over de vergankelijkheid en over de tijdelijkheid van onze herinneringen. Het is dan ook de vraag in hoeverre het wenselijk is om dergelijke werken te bewaren, als dat al mogelijk is.

Wat valt er te bewaren?

Een tweede uitdaging is de vraag *wat* er precies bewaard moet worden: de algoritmes of de 'eindproducten' – voor zover we daarover kunnen spreken bij digitale literatuur. In het geval van een Virtual Reality-installatie: enkel de software of ook de hardware? Bij een sonnettengenerator: een representatieve selectie gedichten? (zie ook kadertekst 1, red.)

Maar hoe maak je die selectie dan, kies je uit alle mogelijke gedichten die de generator zou kunnen maken, of kies je vanuit het onderliggende protocol? Licenties voor het gebruik en het bewaren van digitale literatuur vormen daarbij *nóg* een complicerende factor, omdat er dikwijls externe componenten ingeladen moeten worden om een applicatie te laten werken.

Nationale en internationale ontwikkelingen

In verschillende landen wordt nagedacht over de integratie van digitale literatuur in bestaande bibliotheekcollecties. Zo hebben de Koninklijke Bibliotheek van België en onderzoekers van UCLouvain onlangs een onderzoeksproject⁶ opgezet waarin ze de mogelijkheden onderzoeken om digitale literatuur uit België te verzamelen, te presenteren en te preserveren.

Ook de KB experimenteerde al eens met het preserveren van digitale literaire werken. Zo deden ze een poging tot het bewaren van *Ontspoord* (2019), een WhatsApp-thriller die werd ontwikkeld in opdracht van de Nederlandse Spoorwegen⁷. Treinreizigers die zich hadden aangemeld voor *Ontspoord* kregen een week lang berichtjes, foto's, video's en audioberichten toegestuurd via WhatsApp, waardoor zij het spannende verhaal konden volgen, en sterker nog: het gevoel hadden er deel van uit te maken. Het bleek echter een grote uitdaging om de verschillende formaten en bestandstypes onder te brengen in de bestaande collectie. Deze experimenten zijn nuttig omdat ze ons voor de uitdaging stellen om anders na te denken over bestaande preservatiepraktijken. Doordat de vorm zo ingewikkeld en uiteenlopend is, is het belangrijk om in de collectiestrategie aandacht te besteden aan *born digital* werken.

In veel landen hebben uitgeverij de wettelijke verplichting ('*legal deposit obligation*') om vrijelijk exemplaren van hun publicaties aan de nationale collectie te verstrekken. Deze verplichting kan worden uitgebreid tot elektronische bronnen en andere vormen van niet-gedrukte media. Dat betekent dat bijvoorbeeld een nationale bibliotheek de taak krijgt om naast gedrukte media ook e-books, e-journals en websites te bewaren.

The British Library houdt zich hiermee bezig in het Emerging Formats-project⁸. De term 'opkomende formaten' verwijst naar publicaties waarvan de inhoud en structuur uitdagender zijn in vergelijking met de momenteel verzamelde (non-print) formaten. Het gaat onder meer om e-book-apps, databases en web-based verhalen.

Ook bij de KB nationale bibliotheek houden experts zoals Kees Teszelszky⁹ zich bezig met digitale webarchivering¹⁰. Ze doen daarbij op grote schaal aan 'web crawling' – ze slaan delen van het web op door middel van *tools* zoals Heritrix en Web Recorder. Daarmee doen ze aan een soort geschiedschrijving met behulp van het web. De KB heeft veel speciale webcollecties, bijvoorbeeld over blogs, corona en oude homepages.

Digitale literatuur als onderdeel van de bibliotheekcollectie

Uit de bovenstaande uiteenzetting blijkt al dat het preserveren van digitale literatuur een behoorlijk ingewikkelde klus zal worden. Dat geldt ook voor het opnemen van digitale literaire werken in de huidige bibliotheekcollecties. Voor de omgang met digitale media in de collectie kunnen we te rade gaan bij musea. Annet Dekker, specialist in de preservering van digitale kunst, vindt de fixatie op het bewaren van de fysieke componenten van een kunstwerk contraproductief.¹¹ Volgens Dekker hebben conserveringspraktijken altijd al veranderingen aangebracht in de authentieke staat van het werk. In het geval van digitale kunst moeten conservatoren dergelijke veranderingen in een radicaler licht gaan zien. Een nieuw begrip van conservering omarmt verandering en ziet variabiliteit als een inherente kwaliteit. En dat heeft gevolgen voor het preserveren van digitale kunst.

Hoe zo'n nieuwe manier van bewaren er precies uit gaat zien, is vooralsnog een open vraag. Dat blijkt ook uit de kwesties die wij in dit artikel over het preserveren van digitale literatuur uiteengezet hebben. Toch is het de moeite waard om die vraag nader te onderzoeken. Want digitale literatuur verdient een breed publiek, en dus een plek binnen de bibliotheek en in de collectie.

Conclusie

We hopen dat deze artikelenreeks een uitnodiging is om na te denken over de betekenis van digitale literatuur voor de bibliotheeksector. We hebben betoogd dat digitale literatuur een groter publiek verdient en dat er volop mogelijkheden zijn op het gebied van educatie en programmering¹². Daarnaast lijkt het ons een goede ontwikkeling wanneer digitale literaire werken worden opgenomen in de collectie en de ruimte van de bibliotheek. Het gaat om een volwaardige vorm van literatuur die het waard is om te bewaren en te ontsluiten voor een breed publiek. Want waarom zouden bijvoorbeeld de dichtbundels en roman van Lieke Marsman wel deel uitmaken van de collectie, maar haar *Augmented Reality*-gedicht Lijn 3¹³ niet? (zie ook kadertekst 2, red.)

